

qalibin qənimətidir. Məğlub olanın verdiyi xəracdır. (17,117) Göründüyü kimi bu fikirlər qusurlu umumiləşdirmədir və tarixi-siyasi şəraitə nəzərə alınmadan yazılmışdır. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz, dini mənsubiyyətə görə xristian olan Şirvan hakimi III Məniçöhrün arvadı Tamar və Uzun Həsənin arvadı Dəspinə Xatunun fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə onların heç də kölə olmadığı məlum olur. Hətta Dəspinə Xatunun qohumluq əlaqələri Ağqoyunlu dövlətinin Avropa dövlətləri ilə əlaqələrində mühüm təsirə malik olmuşdur. (12,27) Faktların təhlili göstərir ki, dini mənsubiyyət heç də siyasi maraqları dəyişdirməmiş yəni də hökmdarlar öz dövlətlərinin mənafeyindən çıxış etmişdilər. Müəllifin fikrinin əvvəli də yəni islam dininin qadını "cariyə" səviyyəsinə endirməsi də tarixi faktlarla təkbiz olunur. Başqa bir fakta müraciət edək. XVIII əsrin sonunda Qacarların hökmdarı Fətəli şah (1797-1834) Qarabağ xanı İbrahimxəlilin qızı Ağabəyimlə evlənmis və onu özünə baş hərəm etmişdir. 1811-ci ildə İngiltərə kralı və kraliçası tərəfindən İrana göndərilən səfir, Fətəli şahla brilyant düyməli qutunun içində kralın məktubunu, onun baş hərəmi Ağabəyimə isə almasla toxunmuş bir kisə təqdim edir. (13,21) Bu faktdan da göründüyü kimi şahın hərəmi "hüquq və səlahiyyəti olmayan cariyyə bənzəmir. Qadın qalibin qənimətidir fikri ilə müharibə dövrlərini arasıdırarkən razılaşmaq olar. Belə ki, 1722-ci ildə Səfəvi dövlətinin qoşunlarını məğlub edən əfqanlar dövlətin paytaxtı İsfahanı tutaraq şah Hüseynin hərəmxanasını qənimət götürmüşdülər. (8,46) Araşdırmalar göstərir ki, islamın qəbulundan sonra da, siyasi səciyyəli nigahlar öz əvvəlki mənə və əhəmiyyətini qoruyub saxlamışlar.

XVI-XVIII əsrlərdə mövcud olan siyasi səciyyəli nigahları nəzərdən keçirərkən belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, bu nigahlar hökmdarların Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlətdə birləşdirmək siyasətinə xidmət etmişdir. Bu tipli nigahlar Səfəvi dövləti, Quba, Şəki və Qarabağ xanlıqlarının tarixində daha aydın nəzərə çarpır. Səfəvi dövləti bir müddət Şirvanşahlar dövləti və Şəki hakimliyi ilə münasibətləri qohumluq əlaqələrilə qaydaya salmışdı. Şirvanşahlar dövlətinin hökmdarı II İbrahim Şeyxşah (1502-1524) müstəqil siyasət yeritməyə çalışdığı üçün I Şah İsmayıl 1509-cu ildə Şirvanşahlar üzərinə yürüş etmişdi. Sonra münasibətləri nizama salmaq üçün I Şah İsmayılın qızı Pərixan xanım ilə İbrahim Şeyxşahın oğlu Sultan Xəlil (II Xəlilullah) evlənmışdi. II Xəlilullahın Şirvan əhəmiyyəti dövründə (1524-1535) Səfəvi dövləti ilə Şirvanşahlar arasında münasibətlər dinc xarakter daşmış, Şirvanşahlar öz daxili müstəqilliyini qoruya bilməmişdi. Aydın olur ki, bu nigah Şirvanşahlara Səfəvi dövlətinin hücumlarından qorunmaq, Səfəvi dövlətinə isə Şirvanşahları öz təsiri altında saxlamaq üçün lazım olmuşdu. 1535-ci ildə II Xəlilullahın ölümündən sonra Şirvanşahlar öz daxili müstəqilliyini qoruya bilmədi və 1538-ci ildə Səfəvi dövlətinə birləşdirildi. (5,68) Şirvanşahların süqutundan sonra Şəki hakimi Dərviş Məhəmməd xan yaxınlaşan təhlükənin qarşısını almaq üçün Səfəvi hökmdarı I Təhməsinin bacısı, II Xəlilullahın dul qadını Pərixan xanım ilə 1539-cu ildə evləndi. Lakin Pərixan xanımın ölümündən sonra münasibətləri yenidən pisləşir və 1551-ci ildə evləndi. Şəki hakimliyinin müstəqilliyi Səfəvi dövləti tərəfindən ləğv edilir. (5,78) Məlum olur ki, həm Şirvanşahlar dövləti, həm də Şəki hakimliyi ya Səfəvi sarayı ilə qohumluq əlaqələri yaradıb öz daxili müstəqilliklərini saxlamaq, yada müstəqilliklərini itirmək dilemması qarşısında qalmışdılar.

Xanlıqlar dövründə Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi prosesində bəzi siyasi xarakterli nigahlara rast gəlinir. Azərbaycan xanları gürcü çarının hücumlarından müdafiə olunmaq və digər xanlıqları asılı etmək üçün Şimali Qafqaz hakimləri ilə qohumluq əlaqələri yaratmışdılar. Şəki xanı Hacı Çələbi Təbriz və Qarabağ xanlıqlarına yürüşlərinin uğursuzluğundan sonra oğlu Ağakışını Qazıqumux hakimi Məhəmməd xanın qızı ilə evləndirmişdi. Ancaq Hacı Çələbinin ölümündən sonra Məhəmməd xan Şəkini ələ keçirmək fikrinə düşür və Ərəş sultanı Məlik Əli ilə gizli plan quraraq Hacı Çələbinin oğlu və öz kürəkəni Ağakışını xanı Ərəşə çağırır öldürtdürür. Məhəmməd xan Ağakışını xanın arvadı olan öz qızını İlisu sultanı Alxaz bəyə verir. Şəkini ələ keçirən Məhəmməd xan 40 gün oranı idarə edir. Hacı Çələbinin nəvəsi Hüseyn xan 1759-cu ildə Quba xanı Fətəlinin köməyi ilə onu qovub Şəkidi hakimiyyətə gəlir. (20,158) Qubalı Fətəli xan 1765-ci ildə Qaraqaytaq Usmisi Əmir Həmzənin bacısı Tutu Bikə ilə evlənərək onu özünə qohum və mütəffiq edir. Buzaman Fətəli xan öz bacısı Xədicə Bikəni Əmir Həmzəyə verəcəyini vəd edir. Ancaq sonra, Xədicə Bikəni Bakı xanı Mirzə Məhəmmədin oğlu Məlik Məhəmmədə verir. Beləliklə də Əmir Həmzə Fətəli xanla

düşməncilik edir və Quba xanlığına qarşı yürüşlərin təşkilində iştirak edir. (20,159) Fətəli xanın oğlu Əhməd xan 1787-ci ildə Tarku Şamxalı Məhəmmədin qızı Kəçik Bikə ilə evlənmışdi. (20,166) Amma bu nigah da Quba xanlığı üçün gözələnən siyasi nəticəni verməmişdi. Faktlar göstərir ki, Şəki və Quba xanlıqlarının Şimali Qafqaz hakimləri ilə siyasi məqsədli nigahları müxtəlif səbəblərdən istənilən nəticəni vermədi və sözügedən xanlıqlar bu nigahlardan öz məqsədləri üçün yararlanı bilməmişdilər. Ancaq, bu sözləri Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan haqqında demək mümkün deyil. Onun Şimali Qafqaz hakimləri ilə qohumluq əlaqələri uğurlu olmuşdu. Belə ki, o Avar xanı Məhəmməd Nutsal xanın qızı Ümmə xanın bacısı Bikə ağa ilə evlənmışdi. Tarixçi Mirzə Cəmal yazmışdı ki, Gürcüstan valisi (İliraklı nəzərdə tutulur. V.A.) Şirvan, Şəki, Gəncə, İrəvan, Xoy, Qarabağ, Naxçıvan, Talış və Təbriz xanları, habelə Şahsevən və Şəqaqi xanları İbrahimxəlil xanın sözümdən çıxı bilmirdilər, çünki o, Avar xanı ilə qohum idi. (10,125) Xanlıqlar dövründə aid mənəbə və elmi ədəbiyyatı araşdırarkən çoxlu sayda ölkədaxili nigahların şahidi oluruq. Azərbaycan xanları hərbi qüdrətinə görə özündən zəif xanlıqlarla qohumluğa üstünlük vermiş və onları öz xanlıqları ətrafında birləşdirməyə çalışmışlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Quba xanı Fətəli bacısı Xədicə Bikəni Qaraqaytaq usmisinə verəcəyini vəd etmişdi, onu Bakı xanının oğluna vermişdi. Fətəli xan digər bacısı Fatma xanımı Kərim xan Zəndin oğlu Əbülfətə verməkdən imtina etmiş, sonra isə Şamaxı xanı Məhəmməd Səid Fatma xanımı öz oğlu Məhəmməd Mirzə bəy üçün istəmişdi. Fətəli xan 1785-ci ildə Şəki xanlığına hücum edərək Məhəmməd Həsən xanı məğlub etmişdi. Bu məğlubiyyətdən sonra Şəki xanı Məhəmməd Həsən bacısını Fətəli xana verib onunla qohum olmuşdu. Fətəli xan isə öz bacısı Hüri Peykər xanımı Məhəmməd Həsən xana verərək itifaqı möhkəmləndirmişdi. (20,165-166) Faktlar təsdiq edir ki, Azərbaycan xanları başqa dövlətlərdən qız alsalarda, öz qızlarını Azərbaycan hakimlərinə verməyi üstün tutmuşlar ki, buda onların başqa dövlətlərdən asılı olmamaq və Azərbaycan ərazilərini birləşdirmək məqsədlərindən irəli gəlirdi. Qarabağlı İbrahimxəlil xana aid olan nigahlar da yuxarıdakı fikirləri təsdiq edir. Belə ki, İbrahimxəlil xan Gəncə xanı Şahverdinin qızı Xurşid bəyim və Şəki xanı Hüseynin qızı Tutubəyimlə evləndi bu xanlıqlar üzərində öz təsirini artırmışdı. (7,179-181) İbrahimxəlil xanın öz qızı Ağabəyimə Fətəli şah Qacarı verməsi isə XVIII əsrin sonunda mövcud olan sosial-siyasi şəraitdən irəli gəlmişdi, yəni, İbrahim xan məcburiyyət qarşısında bu addımı atmışdı. (10,130-131) Yeri gəlməşkən qeyd edək ki, Qarabağ xanlığının ətrafında Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi zamanı xristian mülkləri ilə qohumluq əlaqələri yaradılmışdır. Belə ki, İbrahimxəlil xan Vərəndə məliyi Şahnəzərin qızı Hürzət və Dizaq məliyi Vaxtanqın qızı Xatay xanım ilə evlənmışdi. Bu nigahlarda məqsəd xristian mülklərinin Qarabağ xanlığına qarşı itifaq yaratmasına yol verməmək, onların birliyi parçalamaq olmuşdur. Belə bir fakt məlumdur ki, Vərəndə məliyi Şahnəzərin Çiləbörd, Talış və Dizaq mülklərilə ədavətini qiymətləndirən Pənahəli xan onunla yaxınlaşmışdı. (10,112)

Azərbaycan tarixində mövcud olmuş siyasi səciyyəli nigahlara aid faktların araşdırılması onu deməyə əsas verir ki, bu nigahlar öz dövrünün tarixi və sosial-siyasi şərtlərindən irəli gəlməklə yanaşı, eyni zamanda, təhlükəsizlik, dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsi və qorunması, Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətdə birləşdirilməsi və s. ümummilli maraqlara xidmət etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı 1989
2. Bayramova N. Şamaxı xanlığı. Bakı 2009
3. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Bakı 1985
4. Cəmil Ünal. Türk və islam dünyasında Azərbaycanın yeri. Bakı 1991
5. Əfəndiyev O.Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı 1993
6. Fazili A.H. Atropatena. Bakı 1992
7. Hüseynov Y.R. "Qarabağnamələr" Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün mənəbə kimi. Bakı 2007
8. Jozef Tiflisi. Vaqiatı-Mir Veys və şah Hüseyn. Bakı 1992

9. Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Hacı Seyid Əbdülhəmid. Şəki xanları və onların nəsiləri. Bakı 1989
10. Qarabağnamələr. I kitab. Bakı 1989
11. Mahmudov Y.M. Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri (Ağqoyunlu dövrü) Bakı 1986
12. Mahmudov Y.M. Səyyahlar Azərbaycana gəlir. Bakı 1977
13. Məhəmmədəli Tərbiyət. Dənəşməndani-Azərbaycan. Bakı 1987
14. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Mxitar Qos Alban səlnaməsi. Bakı 1993
15. Mustafazadə T. Quba xanlığı. Bakı 2005
16. Sadıxov F.Y. Diplomatiya və diplomatik xidmət. Bakı 1993
17. Süleymanov O. Az-ya. Bakı 1993
18. Zeynalova C. Müxtəsər Azərbaycan tarixi
19. Odilqorıyev H. Azizov N. Madirimov X. Davlat va huquq tarixi Taşkent 2012 (özbək dilində)
20. Бакиханов А. Гюлистан-и Ирам. Баку 1991
21. Байрамалибеков Теймур бек. История Талышского ханства Ленкорань 1885
22. Искендерова М.С. Бакинское ханство. Баку 1999